

Արգուրահման Շերեֆի սմամանյան պետության պատմություն-ից մենք քաղ-
աածաբար թարգմանել ենք այն նյութերը, որոնք շարունակում են տարեգիր Լուի
Ֆիի պատմությունը սկսած 19-րդ դարի երկրորդ կեսից և որոնք որոշ չափով
առնչվում են մեր թեմայի հետ:

ԱՐԴՈՒՐԱՀՄԱՆ ՇԵՐԵՖԻ «ՕՍՄԱՆՅԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ»

ՕՍՄԱՆՅԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՆՅՈՒԹԱԿԱՆ ԵՎ
ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԱՌԱՋԱԴԻՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

Սուլթան Մահմուդ 2-րդի իշխանության (1223—1255/1808—
1839 թթ.) շրջանից սկսած Օսմանյան կայսրության վարչություն-
կազմակերպվեց և ամրապնդվեց նոր հիմունքներով: Չյուզանեի
«հաթթը հյումայուն»-ով հին ձևերը փոփոխվեցին: Թանգիմաթի
բարենորոգումները տվեցին լավ արդյունքներ: Կայսրության բոլոր
հպատակները, ինչ կրոնի և ազգության էլ պատկանելու լինեին,
հավասար էին օրենքի առջև: Անձի, գույքի և պատվի անձեռնմխելի-
ության, հարկերի նշանակման և բաշխման գործում արգարության
ապահովումը, պետության համար կենսական նշանակություն
ունեցող ֆինանսական գործերի կարգավորումը, զինվորական ծա-
ռայության նոր կանոնադրության լավագույն ձևով իրագործումը,
իրրև թանգիմաթի նոր և հիմնական սկզբունքներ, մի կողմից,
ապահովում էին երկրի անվտանգությունը, հանգստությունը, բա-
րեկեցությունը, ժողովրդի միաբանությունը և գանձարանի կանո-
նավորումը, մյուս կողմից էլ՝ ուժեղացնելով մեր զինվորական
կարգապահությունն ու զինավարժությունները, ապահովում էին
մեր ցամաքային ու ծովային անվտանգությունը և ուժը: Կայսրու-
թյան վիլայեթները հետզհետե ավելի ուժեղ կապելով կենտրոնի
հետ, որոշ վայրերում պետությունը իր գերիշխանությունը տարա-
ծում և գործադրում էր նաև առանձնաշնորհյալ էլալեթների վրա:
Այս ամենը բարերար ազդեցություն էր ունենում նաև արտաքին
քաղաքականության վրա:

Նշանավոր ծովակալ Ջենգել-օղլու Թահիր փաշան, սուլթան
Մահմուդի իշխանության վերջին տարիներին կարգի բերեց օսման-
յան նավատորմը: Սերասբեր Ռիդա փաշան ևս զինվորական ուժերը
վարչական սկզբունքով բաժանեց բանակների, Եվրոպայից սպա-
ներ հրավիրեց և զինվորական կրթության գործը պատշաճ բարձ-
րության վրա դրեց:

նյութական և բարոյական առաջադիմությունները ուրախու-
թյուն և դեհոնալություն էին պատճառում պետության ղեկա-
վարներին:

(Հատ. II, էջ 326—327)

ՊԼՏՆԻՍԿԻ ՀԱՅՏԱՐԱՐՈՒՄԸ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻՆ
[1853 թ.]

Իշխան Մենշիկովի¹ գործերի և արտահայտությունների պա-
րունակած կոպտության ու գոռոզամտության պատճառով, Ստամ-
բուլում և Եվրոպայի քաղաքական շրջաններում ենթադրում էին,
որ նա, հավանաբար, չի վալելում Ռուսաստանի կառավարության
վստահությունը: Սակայն Ռուսաստանի արտաքին գործերի մի-
նիստը և գլխավոր մինիստր կոմս Իենսլորդից ստացված գրությունը
լուծեց այդ տարակուսանքը: Այդ գրության մեջ Մենշիկովի գործե-
լակերպն ու մտքերը գովասանքի և լիակատար հավանության էին
արժանացել: Գրության մեջ այնուհետև ասված է. «Նկատի ունե-
նալով նրա առաջարկների շափավորությունն ու ճշտությունը, նո-
րին վսեմություն կալսքը, նրա այդ աստիճան բարեկամական և
անկեղծ ցանկությունների հանդեպ առանց պատճառի նրան ան-
վստահություն և անարգանք ցույց տալու հարցը» համարելով ան-
արդարացի, առաջարկում է օսմանյան պետությանը մի անգամ ևս
ուշադրության առնել այդ հարցը և փոխել իր տված որոշումը:

Նվիրական ռամազան ամսի վերջին գեներալ Գորչակովի հրա-
մանատարությամբ ռուսական բանակը անցնելով Պրուտ գետը,
տարածվեց էֆլաթի (Վալախիա) և Բուգդանի (Մոլդավիա) էյալեթ-
ներում: Նույն օրը պարոն Դիմիտրի Նեսելրոդեն մեծ պետություն-
ներին ուղղած գրության մեջ ասում է. «Գրավում ենք երկու երկրը-
նեքը, սակայն դա օսմանյան պետության դեմ հարձակողական
պատերազմի նպատակով չէ: Բարձրագույն Դուռը մերժելով մեթ
սպասած բառության ապահովությունը, ստիպեց մեզ դրա փոխա-
րեն ժամանակավորապես հաստատել նյութական ապահովություն»:

Բարձրագույն Դուռը անմիջապես բողոքեց ռուսական բանակի՝
երկու երկրները մտնելու դեմ: Մեծ պետությունները երկու կողմերի
հարաբերությունները բարելավելու համար Վիեննայում հրավիրե-
ցին մի կոնֆերանս և համաձայնություն ոգով պայմաններ պարո-
նակոզ մի արձանագրություն կազմելով, ուղարկեցին Ս. Պետեր-
բուրգ և Ստամբուլ:

Սակայն օսմանյան Բարձր կառավարությունը այդ արձանագրության որոշումները ևս չընդունեց։ Զիլհիջե ամսի 20—22 և 23-ին Բարձրագույն Դռանը զուամրված արտակարգ ընդհանուր բարձր մեջլիսում Ռուսաստանի՝ Պրուտ գետը անցնելը համարվեց պայմանագրի խախտում։ Հնդհանուր որոշմամբ Ռուսաստանին պատերազմ հայտարարվեց, և Ռումելիի բանակի հրամանատար Օմեր փաշան ռուսական հրամանատարությանն ուղարկեց մի զորություն, պահանջելով 15 օրում դատարկել երկու երկրները։

ՊԱՏԵՐԱԶՄԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԴԱՆՈՒԹՈՒՄ

1270 (1853) թվականին

Առաջին կարևոր և մեծ պատերազմը Օլբանջալի պատերազմն էր, երկրորդը՝ Չնթանեի պատերազմը։ Այս պատերազմներում ուժեղ հարձակումների հետևանքով ռուսները լրիվ պարտություն կրեցին։

Թե՛ վերոհիշյալ մարտերում և թե՛ հաջորդ 4—5 ամիսներում ռուսները մեծ պարտություններից հետո ստիպված եղան նահանջել...

«...Օսմանյան կայսրության բարեկամ պետությունները շատ զոհ մնացին այս հաղորություններից, ուստի Ռուսաստանը ւտիպված եղավ ավելի մեծ կարևորություն տալ ռազմական գործողություններին։ Նրանք նոր ուժերով պաշարեցին Սիլիստրեն։ Այդ ժամանակ Ռուսաստանի զինվորական ուժերը 70—80 հազար զինվոր էր, իսկ Թուրքիայինը՝ 8—10 հազար զինվոր)։

Ռուսներին շի հաջողվում գրավել Սիլիստրեն։ Այդ ժամանակ հասնում են նաև Անգլիայի և Ֆրանսիայի օգնական ուժերը։ Փոխվում է պատերազմի ընթացքը։ Գեներալ Պասկևիչը մեծ կորուստներ կրելով ստիպված է լինում թողնել պաշարումը և վերադառնալ Դանուբի մյուս կողմը (1270 թ. ռամազանի 21)։

Սիլիստրեի պատերազմը Դանուբի մարտերից ամենամեծն էր։
(Հատ. 11, էջ 334—335)

ՍԻՆՈՊԻ ԱՂԵՏԸ

(1853 թ.)

Պատերազմի սկզբին Անատոլիայի և Ռումելիի ժովեղերները պաշտպանելու համար կազմակերպվեց և Սև ծով դուրս բերվեց

հնգական կալիոնից² և մեկ շոգենավից բաղկացած երկու փոքր նավատորմ։ Սաստիկ փոթորիկի պատճառով այս տորմիդները ստիպված եղան իրար հետևից ապաստանել Սինոպի նավահանգիստը։

Նրբ նավատորմը խարխիս զցած կանգնել էր նավահանգրստում, ռուսական նավերը մոտենալով սկսեցին կրակ բացել։ Տեղի ունեցած կռվում թեև թշնամին ևս ունեցավ շատ կորուստներ, սակայն մեր 12 նավերից 11-ը այրվեցին և ընկղմվեցին։ միայն «Թալիֆ» շոգենավը վնասվածք ստացած փախավ և հասնելով Ստամբուլ հայտնեց ցավալի լուրը...

(Հատ. II, էջ 337—338)

* * *

Ռուսական նավատորմի փոխ-ծովակալ Նախիմովը իր գերազանց ուժերի շնորհիվ տարավ լրիվ և վճռական հաղթանակ։

Սինոպի աղետի հետևանքով օսմանցիների գործողությունները Սև ծովում լրիվ կանգ առան։ Անհրաժեշտ եղավ դիմել անգլիական և ֆրանսիական նավատորմների օգնությանը, որովհետև լուրջ վտանգ էր սպառնում Ստամբուլին և նեղուցներին։ Որոշ ժամանակ անց անգլիական և ֆրանսիական նավատորմները, անցնելով Չանաբե-կալեի (Դարդանելի)³ նեղուցից, եկան Ստամբուլ։ Ռուսաստանը բողոքեց։ Վիկտորյա թագուհին և նապոլեոն III-ը առաջարկեցին իրենց միջնորդությունը՝ Օսմանյան կայսրության և Ռուսաստանի միջև ստեղծված անհամաձայնությունը լուծելու համար։ Նիկիայի ցարը մերժեց այդ առաջարկը։ Դրանից հետո Լոնդոնի և Փարիզի կառավարությունները վերջնագիր ներկայացրին Ռուսաստանին։ Ցարը ոչ միայն մերժեց այդ վերջնագիրը, այլև հրամայեց, որ բանակը անցնի Դանուբը՝ Այս պայմաններում Անգլիան և Ֆրանսիան պատերազմ հայտարարեցին Ռուսաստանին (1854 թ. 12 մարտի)։ Պատերազմն ընդգրկեց նաև Ղրիմը և Բալթիկ ծովի շրջանները... 1855 թ. գարնանը դաշնակիցները մեծ ուժերով վերսկսեցին պատերազմական գործողությունները։ Կատաղի մարտերից և ռմբակոծությունից հետո նրանք գրավեցին ավերակի վերածված Սևաստոպոլը։

Դաշնակիցների հաջողությունները, Նիկիայի ցարի մահը և Ալեքսանդր II-ի գահակալումը ոչնչացրին ռուսների պատերազմը շահելու հույսերը։ Նոր ցարը հայտնեց, որ պատրաստ է կնքելու «պատվավոր» հաշտություն...

Ավստրիան Ռուսաստանին տված վերջնագրով հաշտության համար առաջարկում էր հետևյալ պայմանները.

Ռուսները պիտի հրաժարվեն էֆլաբի և Բողդանի նկատմամբ իրենց պահանջից. Օսմանյան կայսրության քրիստոնյա հպատակներին տրված իրավունքները պիտի վերանայվեն. Դանուբում նա-վարկությունը պիտի լինի ազատ. Սև ծովը պիտի լինի չեզոք...

Յարը ստիպված էր ընդունել այդ պայմանները: Հաշտության պայմանները մշակելու համար որոշվեց Փարիզում հրավիրել կոնգրես:

ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԻ ԴԵՊՔԵՐԸ

Զյուրիք-սուփի (ծորոխի) կտրիճները գրավելով Բաթումի մո-տակայքում Սև ծովի եզերքին գտնվող Շեքաթեղ բերդը, միջոցներ ձեռք առան բերդի պաշտպանության համար:

Անատոլիայի բանակի հրամանատար Զրոփանելի Արդուբե-րիմ նադիր փաշան հարձակումներ գործելով Ախալցխայի և Ար-փաշայի վրա, բանակի հրամանատար Նաջբլի Ահմեդ փաշայի օգ-նությամբ զրոհով գրավեց Գյումրիի բերդը. բանի որ այդ շրջանում եղած ռուսական զինվորները փակված մնացել էին Ախալցխայում, փաշան սկսեց ճնշում գործել այդ քաղաքի վրա: Ահմեդ փաշան, զգալով հրամանատար Արդի փաշայի թուլությունը, ստիպեց նրան հրաժարական տալ... Պետության ղեկավարները Դանուբի ափե-րին ձեռք բերած շարունակական հաղթանակների հետ միասին, ուղադրություն էին դարձնում նաև Արևելյան սահմանին, սակայն նոր հրամանատարը, լինելով գործին ոչ հմուտ և նախանձոտ անձ-նավորություն, Ախալցխայի և Գյումրիի շրջաններում պատճառ դարձավ մի շարք ցավալի դեպքերի: Այդ պատճառով պաշտոնակ արվեց, վեզիրության աստիճանից զրկվեց, Կիպրոս աքսորվոց և իր հանցանքների համար պատժվեց: Հրամանատարության պաշ-տոնը տրվեց էրզրումի վալի Զարիֆ Մուստաֆա փաշային:

Ռուսաստանի դեմ վաղուց ի վեր թշնամության և պատե-րադմի մեջ էր Դադստանի էմիրներից շեյխ Շամիրը:

Օսմանյան կառավարությունը պատերազմ հայտարարելուց հետո շեյխ Շամիրն ավելի ուժեղացրեց թշնամական գործողու-թյունները և բավական շփոթություն և նեղություն պատճառեց Ռուսաստանին: Գործողություններ սկսեցին նաև չերքեզ և արաղա ցեղերը: Դաշնակից պետությունները, նավեր ուղարկելով Սուխու-

մի և Անապայի կողմերը, ժողովրդին ղենք և ուզմամթերք էին բաժանում:

Զարիֆ Մուստաֆա փաշան ևս անկարող էր պաշտպանել և ամրացնել սահմանները: 1270 (1853) թվականին ռուսները երևացին Կարսի կողմերում, որից հետո տեղի ունեցան փոքրիկ ընդհարումներ, իսկ հաջորդ տարվա վերջերին լրիվ պաշարեցին Կարսի բերդը: Զարիֆ Մուստաֆա փաշայի փոխարեն հրամանատար նշանակված Վասրֆ փաշան Կարսի պաշտպանության համար արտակարգ ջանքեր գործադրեց. նա 1271 (1854) թվականի մուհարրեմ, սեֆեր և ուրբի-ույ էվվել ամիսներին թշնամու վրա բազմաթիվ ուժեղ հարձակումներ գործելով, մեծագույն կորուստներ պատճառեց նրան և ղսպեց: Իբրև վարձատրություն իր հերոսական դիմադրության համար նա արժանացավ փառիշահական հատուկ շնորհների ու նվերների: Կարսի վրա թշնամու ճնշումը թեթևացնելու հույսով մեծ սերդար Օմեր փաշան բավականաչափ ղինվորներով Ղրիմից անցավ Սուխումի կողմերը: Չնայած Կարսը պաշտպանողների ուժեղ և համառ դիմադրությանը, սննդամթերքը վերջացած լինելով, նրանք ի վերջո՝ 1271 (1855) թվականի ուրբի-ույ էվվելի 17-ին ստիպված եղան հանձնել բերդը⁴:

Բայց, քանի որ մինչ այդ զաշնակիցները գրավել էին Սևաստոպոլը և որոշվել էր հաշտության հարցը, պատերազմական գործողությունները մնացին այդ վիճակում: Կարսի անկումը այնուամենայնիվ ունեցավ իր ազդեցությունը հաշտության դործի վրա...

(Հատ. II, էջ 348—350)